

GÜNÜMÜZ ANADOLU TÜRK KÜLTÜRÜNDE ŞAMANİZM'İN İZLERİ

Hasan Eraslan

“*Kam ırkladı.*” (Şaman kahinlik etti.)
Kaşgarlı Mahmut- Divan-ü Lügat-it Türk).

Giriş

Şamanizm bugün dahi devamlılığını sürdüren, dünyanın her yerinde izleri bulunan, bazılarına göre bir din bazılarına göre ise sadece kültürel bir aidiyet biçimi olan durumdur. Din her şeyden önce bir üst yapı kurumudur ve dinler, her şeyden önce toplumların kendilerini tanıma ve tanıtmaya aracı olmuşlardır.¹ Çok geniş bir alana yayılmasından dolayı belirli bir çıkış kaynağı bilinmemekle beraber özellikle Moğol ve Türk kültürel tarihinde sıkça karşılaşılabilen ve insanlığın en eski inanış biçimlerinden biridir. Şamanizm Keltler, Moğollar, Türkler ve Kızılderililer gibi birçok topluluğun inanış biçimi olarak tarihte görülebilen bir durumdur.² Ziya Gökalp Şamanizm’i önceleri bir din olarak tanımlarken Toyunizm’den ile birlikte büyü ve sihir ile olan ilişkisi nedeniyle soyut ve sadece kehanetler ile ilgilendikleri için Türklerin bir dini değil sadece soyut bir inanış sistemi olarak tanımlamaktadır ve eski Türk din adamlarına Toyun denmektedir. “*Eski dinlerde sihir muhterem olduğundan dolayı; o dönemin Toyunizm’i ‘akliye felsefesini’, Şamanizm’i de ‘şerriyle felsefesini’ getirmiştir.*”³ Şamanizm üstüne araştırma yapan bazı araştırmacılar büyü, iyileştirme gibi özelliklerinden dolayı Şamanizm’i bir din olarak kabul etmemiştir. Aynı zamanda köken bakımından Şamanizm bir kurucuya, kutsal bir kitap veya belirli bir ülküyü dayanan yapıda olmadığı için bu eleş-

¹ Baykan Sezer, *Toplum Farklılaşmaları ve Din Olayı*. İÜEF Yayınları. (1981).

² Mehmet Mandaloğlu, *Türk Kültür Çevresinde Şamanizm ve Şamanlık Meselesi*. TSA Sayı 3, (2015).

³ Ziya Gökalp, *Türk Medeniyeti Tarihi*, Haz. İsmail Aka-Kazım Yaşar Koprman, İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları. (1976).

tirilere maruz kalmıştır. Diğer taraftan aksi gibi olmasa bile henüz din olarak kabul edilmediği fakat din olma yolunda ilerleyen bir durum olduğu kabulü olmaktadır. Bazı diğer araştırmacılar ise Gök Tanrı, Yeraltı Tanrısı ve bu tanrılarla ilişkili olan bir din olarak kabul ederler.⁴ Bayat ise Şamanizm'i din olarak kabul eden araştırmacıların onun şaman dünya görüşünün varlığı, şamanların toplumlarında üst statü olması veya özel bir statü getirmesi, belirli bir folklor sahip olması, kendine özgü merasim ve ayinlerin varlığı gibi sebepleri öne sürdüklerini fakat bu durumların aynı zamanda din olmadığını savunan araştırmacılar için de inkâr ederken kullanılır durumlar olduğunu söylemektedir.⁵

Şaman sözcük anlamı olarak "Şamanlıkta büyü yapan, gelecekte haber verdiğine, ruhlarla ilişki kurarak hastalıkları iyileştirdiğine inanılan kimse" anlamına gelmektedir. Türk toplumları şamanlara çoğunlukla "kam" adını uygun görmüşlerdir. Kam Türkçe 'de "kâhin, büyücü" anlamına gelir. Kutadgu Bilig'de de yer bulan kam sözcüğü tedavi eden kişinin yanında bulunan, daha çok ruhsal yollar, büyüler ile tedavi etmeye çalışan olarak tanımlanır. Şamanlık babadan oğula geçen ve tecrübe ile gelişim sağlayan bir çizgidedir. Şamanın babasından ders alarak değil kendi güdüleri ile gelişim sağlar ve gelişimini süreç içerisinde tamamladığına inanılır.

Babadan oğula geçmeyen ve normal bir bireyken bir anda meslek olarak seçilmesinin aşağı düzeyde sayılarak şaman olmanın eğitiminin tanrıdan geldiğine inanılmaktadır. Yine de Şamanlık bir noktada meslek olarak da görülmekte ve ihtiyaçları koruduğu haltan karşılanmaktadır. Tanrının yetki verdiği ruhlar araçlığıyla şaman olan kişiye bazı özellikler ve iletiler verilir. Tanrı bu noktada insanlara diğer evrensel dinlerde inanıldığı gibi elçiler yollar. Bu elçiler ruhlardan oluşan bir grup olmakla beraber şamanlar bu ruhlara eşlik eden bireylerdir.⁶ Bu durum şamanların transa geçmesi veya inziva durumunda olmaları gibi şartları gerektirmektedir. Güngör bu noktada şamanların bu trans halinde dalgalık, hayal görme veya ateşte yürüme gibi bazı bireyler için garip sayılan durumları taşıdıklarını belirtmektedir.⁷

Bir keresinde hasta yatağımda uyurken bir ruh yaklaştı. ben. Çok güzel bir kadındı. Figürü çok zayıftı. Yüzü ve kıyafeti bizim Altın kadınlarımızdan birine benziyordu. O, 'Ben senin atalarının Ayamı'siyim, Şamanlar' dedi. Ben öğrettim şamanlık yaparlar. Şimdi sana öğreteceğim. Bir şaman oldun. Seni seviyorum, artık kocam yok, sana

⁴ Sıddık Ünal ve Hakan Öztürk, *İslamiyet'ten Önce Türker'de Eğitim ve Öğretim*, İlahiyat Fakültesi Dergisi 13:2, 89-109. (2008).

⁵ Fuzuli Bayat, *Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı*. Vol. 307. Ötüken Neşriyat AŞ. (2006).

⁶ Ekrem Sarıkçıoğlu, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*. Fakülte Kitabevi. (2008).

⁷ İlhan Başgöz, *Dream Motif in Turkish Folk Stories and Shamanistic Initiation*. *Asian Folklore Studies* 26.1. (1967).

*eş olacağım. Sana ruhları yardımcı vereceğim. Onların yardımıyla iyileştireceksin. Ben sana bilmen gereken her şeyi öğreteceğim. Bize yiyecek halktan gelecek.*⁸

Şaman'ın Şamanizm içerisinde bazı belli başlı görevleri ve yetenekleri bulunmaktadır. Bu görevler hastaları iyileştirmek, ölen kişiyle beraber öteki dünyaya gidip ruhunu teslim etmek ve ona eşlik etmek, kısırlığı tedavi ederek soyun devamını sağlamak, o dönem ekinin ve av hayvanının bol olmasını sağlamak, sonraki kışın veya yazın nasıl geçeceğini tahmin etmek, savaşların sonucunu bilmek ve gelecek hakkında fikirler vermek, evi ve köyü kötü ruhlardan temizlemek ve girişlerini engellemek, kanlı ve kansız kurbanlar vermek ve halkını korumak bu görevler arasındadır⁹

Şamanizm özellikle Türk ve Moğol topluluklarında bir inanış biçimi olarak görülebilmektedir. Bu nedenle eski Türk geleneğinde sıkça yer bulan bir kavramdır. Türklerin İslamiyet'i seçmesinden sonra dahi çoğu özelliği kültürel şekilde karşılaşmış durumlar arasındadır. Şamanizm'de bulunan fakat reddedilse bile birçok kültürde hala bulunan birçok ritüel ve görüş bulunmaktadır. Bu durumun temel sebebi Türklerin Şamanizm ile uzun zamanlar boyunca ilişkili olmasıdır.

Şamanizm tüm doğayı iyi/ kötü ruhların etkisi altında gördüklerinden dolayı toplumlarını kötü güçlere karşı korumak için tüm ruhlar ile ilişki kurmanın bağlantılı yollarını aramışlardır. İnsanlık tarihinde ruhlar ile iletişim kurmanın ilk çıkış noktası da bu noktadır. Daha sonrasında bireysel olarak bir etki göremeyen bireyler bu özelliği belirli kişilere atfetmiş ve onları toplumda farklı bir statüye konumlandırmıştır. Bu süreçte bu kişiler Şamanizm'i bir meslek haline getirerek her toplulukta sözleri geçen bireyler haline gelmiştir. Fakat şaman seçimi kişinin kendi seçimi ile ortaya çıkan bir durum değil toplumun seçimi ile oluşmaktadır. Şaman geleneğinde şamanlar aynı zamanda ölüp tekrar dirilen kişilerdir. Ruhlar ölen şamanı 7, 9 veya 99 parçaya ayırır. Etini kemiğinden ayırarak etini yer kemiklerini ise ağız suları ile başka bir bedene yapıştırırlar. Şaman bu şekilde ruhen terbiye olarak tekrar dünyaya yollanır. Bu durum Şamanizm'in içerisinde ölüp tekrar dirilmenin varlığının göstergesidir.

Şamanizmin/Şamanın Dünyaya ve Hayata Bakış Açısı

Şamanizm, bireyin ve toplumsal yaşamın kendince özgün bir anlatımını içerir. Şamanist görüşe sahip olanlar dünyayı gökyüzü, yeryüzü ve yeraltı olarak 3 farklı parçaya ayırır. Gökyüzünde Ülgen isminde bir Gök Tanrı ve

⁸ Mircea Eliade, Şamanizm,(Çev. İsmet Birkan). İmge Kitabevi. (1999).

⁹ Fuzuli Bayat, *Ana hatlarıyla Türk şamanlığı*. Vol. 307. Ötüken Neşriyat AŞ. (2006).

ona bağılı iyi olan ruhlar vardır. Ülgen gökyüzünün en üst kısmında olduğu için ona “ulu” anlamında Ülgen ismi verilmektedir. Ülgen insanlığa çocuk veren ve dünyayı aydınlatan insani olarak betimlenen bir tanrıdır. Bu tanrı aynı zamanda insanlığa Ay ve Güneş’i aydınlık kazanması amacıyla göğe koyan tanrıdır.

Orta dünyada topluluklar yaşar. Şamanizm geleneğinde (bir açıdan dininde) yeryüzü başlı başına bir tandır olarak görülür. Yeryüzünün üstünde kutsal olan ırmaklar ve sular bulunur. Bu sulara genel anlamda yer suları denmektedir. Tüm bu sular, dağlar ve canlıların bir ruhu vardır. Bu sebeple yer küreye kutsallık atfedilmiştir.

Yeraltı dünyasındaysa Erlik ve ona bağılı kötü ruhlar yaşamaktadır. Erlik’in tasvirinin Ülgen gibi tasvir edilmesi yasaklanmıştır. Erlik yer altında çamurdan bir sarayda yaşar ve insanların canını alarak onları yer altına taşır. Burada sorguya çeker ve günahları derecesinde onları emrinde kullanır.

Şamanlar “ak” ve “kara” olmak üzere iki kısma ayrılır. Her şaman başlangıçta ak şaman olarak eğitilirken belirli bir bilgi ve ilme sahip olduğunda kara şaman olarak nitelendirilir. Ak şamanlar tanrı ile yakın temas kurarken kara şamanlar ise ruhlar ile irtibat kurmaktadır. Aynı zamanda kara şamanlar kötü ruhlar üzerinde de belli bir saygınlığa hak kazanmış ve sözünü geçirebilen şamanlardır¹⁰

Şamanlık aydınlık/iyi gök ile karanlık ve kötü yeraltı arasında ki ruhların hakimiyetine dayanan bir anlayıştır. “Bireyler” ve “Tanrı” arasında özel bir bağ olduğu varsayılır.¹¹ Bu bağ sadece insanlık ve tanrı bağı ile oluşan bir ruhlar alemi değil aynı zamanda doğada bulunan her şeyin bir ruhunun kabulü ile “animizm” olma yolunda görülmektedir.¹²

Şamanizm dünya- ruh- doğa arasında bir bütüncül görüşe sahiptir. Dünyanın altında ve üstünde olduğu gibi yerküre üstünde de ruhlar bulunmaktadır ve bu ruhlar ile irtibat sağlanabilmektedir. Tüm bu ruhların bir görevi ve amacı bulunmaktadır. Şamanlar ise bu ruhlar ile irtibata geçerek toplumsal hayatın nasıl daha iyi olacağı, doğanın kullanılması ve gelecek hakkında bilgileri yeryüzüne aktaran kişiler olarak kabul edilir.

Şamanizm de ritüeller genel çerçevede 2 bağlam etrafında toplanır. Bunlardan ilki belirli günlerde ve belirli sürelerde yapılanlardır. Diğeri ise belirli

¹⁰ Michel Perrin ve Bülent Arıbaş. *Şamanizm*. İletişim Yayınları. (2003).

¹¹ Mualla Türköne, *Eski Türk toplumunun cinsiyet kültürü*. Vol. 6. Ark, 1995. Aktaran, M. Cumhuriyet İZGİ. “Şamanizm ve şamanlara genel bakış.” *Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi* 2.1. (2012).

¹² Mihaly Hoppal ve Gürbüz ERGİNER. “Sibirya Şamanizminde Doğa Tapınımı.” *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 41.1-2. (2001).

bir gün olmaksızın anlık olarak veya duruma göre yapılan törenlerdir. Şamanizm törenlerinde değişmez bir kurban bulundurmamak mecburiyeti vardır. Bu törenlerde kendi içerisinde kanlı olanlar ve kansız olanlar olarak ikiye ayrılmaktadır. Şamanizm ritüellerinde at ve koyun dışında kanlı kurban bilinmemekle birlikte eşya ile adak yapmak, bir ağaca veya şaman davulunu bir şeyler bağlamak veya bir putlaşmış tanrı sembolüne yemekler ve içecekler sunmak gibi törenler kansız kurban geleneğidir.¹³

Şamanizm'in bir başka geleneği hastalıkları tedavi etmek ve hastalara güç sağlamaktır. Şaman geleneğinde hastalıkların temel sebebi kötü ruhlardır. Bu ruhların insan bedenine musallat olmasını engellemek veya kurtarmak amacıyla belli birtakım ritüeller yapılabilmektedir. Bu ritüellerde Şaman'lar tütsü yakma, bitkiler kullanma veya sözlü dualar etme gibi farklı şekillerde tedaviler uygulamaktadır. Yapılan tüm ritüellerin merkezinde dansları ve sesli okunan trans haline girilmiş cümlelere rastlamak mümkündür.

Şamanlıkta eğitimler farklı pratikler ile gerçekleşmektedir. Bir şaman; yıldırım çarpması, yüksek bir ağaçtan düşme, dövülmek veya bayılmak ile nişanelenmiş olabilmektedir. Şaman olmak isteyen Avustralyalı büyücüler, mezarların yanında uyuyup yemek yemeden üç veya yedi gün vedd halinde kalarak nişanelenmeyi beklerler. Üç ve yedi mistik sayıların bir şamanizmde önemli bir rol oynar.

Türk Kültüründe Şamanizm İzleri

Türkler tarih boyunca din ile hep yakın temaslarda bulunmuştur. Farklı isimler ile karşılaşılmasına rağmen Tanrı inancı eski Türk metinlerinde ve motiflerinde sürekli karşılaşılan bir argümandır. Toplumun gelişmesini ve tanımlanmasının en büyük araçlarından biri din olmuştur. Türkler coğrafyalarında ve tarihleri boyunca farklı dinlere mensup olmuştur fakat bir önceki inanç sistemleri hiçbir zaman tamamen yok olmamış veya kalıntılarını tamamen reddetmemişlerdir. Her önceki sistem topluma belli kalıntılar bırakmıştır ve bu kalıntılar kültürel anlamda Türk kültürünü şekillendirmiştir.¹⁴

Şamanizm Türk tarihinde Türklerin bir dini olarak değil tek tanrı inancının diğer anlamda Gök Tanrı inancının bir parçası olarak görülebilmektedir. Şamanizm bu noktada Gökalp'e göre bir din değil bir sihirsel sistemin parçasıdır.¹⁵ Türklerin artık başka bir dine mensup olmaları veya diğer an-

¹³ M. Cumhur İZGİ. "Şamanizm ve şamanlara genel bakış." *Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi* 2.1. (2012).

¹⁴ Ahmet Yaşar Ocak, *Bir Kültür Kaynağı Olarak Menâkıbnâmeler*. Türk Tarih Kurumu Yayınları. (1997).

¹⁵ Ziya Gökalp. *Türk Medeniyeti Tarihi*. Bilgeoğuz Yayınları. (2020).

lamda Şamanizm inanış biçiminin yok denecek kadar az insan ile sınırlı olması Şamanizm geleneklerinin de tamamen kaybolması anlamına gelmektedir. Türklerde hala Şamanizm de bulunan birçok kalıntı görünmektedir. Daha önce ölen bir çocuğun veya çocukların ardından doğacak olan veya doğmuş olan çocuğa Yaşar, Durmuş, Satılmış gibi isimler vermekten, fazla sayıda kız çocuğa sahip olduktan sonra doğan çocuğun ismini Döndü, Dönüş gibi artık erkeğe dönmesi gereken bir inanışla koymakta, ağaçlara çaput bağlayıp tahtaya vurmaya kadar birçok geleneğin temelini Şamanizm geleneğinden geldiğini söylemek mümkündür. Son olarak ise bugün düğünlerde para gibi pirinç gibi veya kuru yemişlerin saçılması da Şamanizm'den gelen bir ritüeldir.¹⁶

Kırmızı kurdele bağlama geleneği özellikle bir nişane görevi gören bir gelenektir. Bu gelenek yakın dönemde düğünlerde evlenecek olan kadının beline veya başına bağlanarak karşılaşılan bir durumdur. Bu geleneğin kökenlerinin Şamanizm'e kadar dayandığını görmek mümkündür. Aynı zamanda bu kurdelelerin sevilen hayvanlara da bağlanıldığını görmek mümkündür.¹⁷ Bu kurdeleler aynı zamanda şamanlarda gidilen bir yolu ve ruhlar alemine girişin anahtar yolu olarak görülürken Şamanizm'de gelin olan kıza veya sevilen bir hayvana bağlanarak onu kutsamak veya "temiz olmak", "kutsanmış olmak" anlamlarında kullanılmaktadır¹⁸

Nazar boncuğu takma inanışı Türklerde yaygın görülen batıl inançlardan-
dır. Türklerde nazar inancı çok eski tarihlere kadar dayanmakta, Orta Asya'daki Şamanizm dönemine kadar uzanmaktadır. O dönemde, kötü bakışın, negatif enerjinin insanlara felaket getireceği düşünülmektedir. Türkler, bu kötü bakış ve negatif enerjinin önüne geçmek için at nalı, yumurta kabuğu, sarımsak, kuru diken, bez bebek, akik taşı, çocuk ayakkabısı, kaplumbağa kabuğu, mercan, çörekotu, deniz kabukları, çakıl taşı, hurma çekirdeği ve son olarak irili ufaklı mavi nazar boncukları gibi birçok somut nesnelere kullanmaya başlamışlardır. Türkiye'de nazar değmesine karşı insanlar tarafından en sık kullanılan nesne nazar boncuğudur. İnsanlar, sevdiklerini, çocuklarını kem gözlerden korumak için onların üzerlerine nazar boncuğu taktığı görülmektedir. Takılan bu boncuklar, genelde göz şekline benzemekte ve ebat olarak küçük olmaktadır. Yetişkinler ise, nazar boncuklarını kemerlerinde veya anahtarlıklarında taşımaktadır. Nispeten büyük boyutlu nazar boncukları ise, evlerde, kapı girişlerinde, mekân süslemede kullanılmaktadır. İnsanlar

¹⁶ Ali Faik Demir ve Nebahat Akgün Çomak. *Şaman ve Türk Dünyası*. Vol. 331. Bağlam. (2009).

¹⁷ Behiye Asude ÖZCAN. *Slav Kültüründe Bazı İnanış ve Törenlerde Kırmızı Renk*. Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi 8.4. (2021).

¹⁸ Abdülkadir İnan. *Eski Türk dini tarihi*. Vol. 9. Kültür Bakanlığı. (1976).

bu inanışa göre evlerini ve iş yerlerini korumak amacıyla duvarlara büyük nazar boncukları asmaktadırlar.

Kurşun Dökme bu geleneklerden eskileri arasındadır. Şamanistler bu ritüele kut dökme adını vermektedir. Kötü ruhların bireylere musallat olması ve bu musallat olmaların arkasında insanın şansının/ kutunun kaybolmasını engellemek veya geri getirmek adına yapılan bir ritüeldir. Aynı zamanda ateşe bir bez parçası tutma ve onu yakarak hastanın etrafında ritüeller gerçekleştirilmesi yapan Şamanizm geleneğinin adı olan Alazlama, Anadolu’da hala kullanılan bir kelime olarak bilinmektedir. Ritüel anlamı kaybolmasına rağmen bir şeyi yakmak anlamını devam ettirmektedir.¹⁹

Tahtaya vurma eylemi eski şaman geleneğinden gelen ve bugün hala kullanılan bir “batıl inanç” olarak görülen eski ritüellerden biridir. Ses ile uyandırma ve bilinçli hale getirme anlamı taşımaktadır. Kötü ruhları kaçırmak ve onları uzak tutmak amaçlı davula vurmaktan türemektedir. Kökenini Şamanizm’e bağlamakla beraber Kelt topluluğuna da ait olan ve Druid ismi verilen doğa ile iç içe olan ve onu kutsallaştıran din adamlarına da dayandırılmaktadır. Keltlerin kesin kanıtları henüz net olmamakla beraber Asya’dan Orta Avrupa’ya göçen ve oraya yerleşen bir Türk kolu olduğu tartışmaları da bulunmaktadır. Keltler hakkında bilinen tüm bilgilerin neredeyse Roma ve Yunan kaynaklarında olması bu durumu daha tartışmalı hale getirmektedir.²⁰

Sayılar Şamanizm’de büyük öneme sahiptir. Özellikle doksan dokuz, kırk ve üç sayıları Şamanizm üzerine yapılan araştırmalarda sıkça karşılaşılan verilerdir. Ölen şamanın doksan dokuz parçaya ayrılması, mavi bir beze kırk iğne batırarak nazarı def etmek, şamanların kafalarına taktıkları külâh adı verilen kıyafetin üzerinde üç tüyün olması bu sayıların sıkça kullanıldığını ve kutsiyeti olduğunun göstergesidir.²¹ Aynı zamanda çocukların kırkinci gününde yıkanması ve başka bir anlamda ölünün yıkanması ve mevlit okunulması gibi anlamlara gelen “kırklanma” ritüeli de Şamanizm kökenli bir ritüeldir.²² İslam dininde böyle bir inanış yoktur. Ne Hz. Muhammet ne de ölümünden sonra ki sahabeler devrinde böyle bir ritüelin izine rastlanmamaktadır.

Bugün hala dini bir ritüel olarak kullanılan kurşun dökme, nazar çıkarma ve mevlit yapma gibi ritüellerin hepsinde sayılar önemli yer tutmaktadır. Ri-

¹⁹ Fuzuli Bayat, *Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı*. Vol. 307. Ötüken Neşriyat AŞ. (2006).

²⁰ Mehmet Ali Kaya, *Keltlerin Anadolu’ya Göçü: Göç Nedenleri, Yolları ve İlk On Yıl. Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı* 10.13. (2012).

²¹ Ebru Birkan Akhan, *Hotamış’ta Kurşun Dökme Ritüeli*. Motif Akademi Halkbilimi Dergisi 11.24. (2018).

²² Onur Alp Kayabaşı, *Taşeli yöresi tahtacılarının geçiş dönemlerinde mitolojik unsurlar. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi* 78 (2016).

tüel sırasında okunan Ayet 'el Kürsî kırk kere, diğer dualar üçer kere, besmeleler doksan dokuz kere kullanılmaktadır. Tuz üç kere kavrulur ve dökülür. Sonra toplanan su 3 yol ağzına dökülür. Bu ritüel Anadolu da hala kullanılan kırklama ve kurşun dökme ritüelleri ile Şaman kırklamaları ve nazara karşı korunma ile yakından ilişkilidir. Türklerin İslamiyet'e geçişi ile bu sayıların İslami bir sembolleştirme mi yoksa Şamanizm sembolleştirmeleri mi olduğu konusu tartışmaya açık kalmıştır. Bu durumun temel sebebi ise kültürlerin bu coğrafyalarda iç içe girmiş olmasıdır. Aynı zamanda Şamanizm'de dört sayısı da büyük önem taşımaktadır. Kuzey-Güney-Doğu ve Batıyı temsil etmesi ve mavi-kırmızı-beyaz ve siyah gibi şamanların en çok kullandığı renklerin dört tane olması gibi nedenler bulunmaktadır. Bunların yanı sıra dünyanın yaratılmasında inandıkları demir su ateş ve ağaç metaforlarının sayısal tekabülüdür.²³

Şamanizm de birçok motif bulunur. Bu motiflerin ise tamamı renkler ile yakından ilişkilidir. Özellikle mavi- kırmızı- beyaz ve siyah renk Şamanizm de 4 büyük renktir. Kırmızı renk yerin ve gökyüzünün tanrısına aittir. Yaşama kaynaklık eden bu tanrının ve suyun gücünü temsil etmektedir. Gücü temsil eden bu renk şamanın iç güdülerini de tetikler. Mavi veya Şamanizm'de geçen adıyla "gök" bir anlamda "doğunun" rengidir. Akli sağduyuyu ve sadakati temsil etmektedir. Türkçe metinlerde gök sakallı ve gök demir gibi ifadelere rastlamak mümkündür. Yeşil Şamanizm'de Ülgen'in oğullarından birinin ismini temsil eder. Gücü ve hakimiyeti temsil etmektedir. Aynı zamanda Eski Türklerin sancaklarında sıkça karşılaşılan bir renktir. Siyah renk yer altı tanrısının rengidir. Karanlığı ve kötülüğü temsil eder. Dede Korkut hikayelerinde sıkça yer alan siyah renk; ölümle yalnızlıkla ve kötülükle ilişkilendirilmiştir. Aynı zamanda Karadeniz ve Akdeniz isimlerinin de Şamanizm'e inanılan dönemde Kuzeyin kara, Batının ise ak renkte olmasından kaynaklandığı bilinmektedir.

"Kara ölüm geldiğinde keçit versün."

"Kara başım bunaldı, yalnız kaldım, suçum bu mudur?"

".. Kara başun terkiye asayın mı?"

"Kara tonlu deroişlere nezirler verdüm"

Halk arasında Anadolu'da "üzerlik tüttürmek" olarak bilinen üzerlik otunun yakımının Şamanizm geleneğinde de bulunduğunu görmek mümkündür. Üzerlik otu yakılarak evin veya köyün etrafında dualar ile gezilerek ritüel tamamlanmaktadır. Üzerlik otu yakmak Şamanların hastaları rahatlatmak ve acılarını dindirerek kötü ruhları uzaklaştırmak amacıyla kullandığı bir tütsü tekniğidir. Anadolu'da ise hala nazar ve büyüü engellediği inancıyla

²³ Ali Faik Demir ve Nebahat Akgün Çomak. *Şaman ve Türk Dünyası*. Vol. 331. Bağlam. (2009).

bu geleneğin devam ettiğini görmek mümkündür.²⁴ Aynı zamanda İslami literatürde de yeri bulunan üzerlik otunun faydalı olduğu ve nazara karşı savunmacı yanının bulunduğu inancı ile karşılaşmak da mümkündür. Hz. Muhammet'in üzerlik otunun faydalı olduğunu söylediği rivayet edilen hadisleri ile karşılaşmak mümkündür.

“İki acı şeyde ne şifalar var! Sabir ve Siğa (sabir bitkisi ve üzerlik otu).” (Ebu Davud, Merasil, Tıbb, 7. hadis)²⁵

Şamanlar “Ay’ı” kutsal kabul eder ve Ay Dede- Ay Ata gibi isimler verirlerdi. Bu ayın koruyucu kabul edilmesi ve kötü ruhlara karşı insanları huzurlu tutmasının sebebidir. Orta Asya’dan Anadolu’ya göçten bu yana küçük çocukların da Ay’a dede demeleri görülmektedir. Aynı zamanda “Ay tutulması ve Ay çekilmesi gibi terimlerde Şaman kültüründe her şeyin bir ruhunun olması ve bu ruhların tutsak olması anlamında kullanılmıştır. Bugün kullandığımız anlamda kullanımının kökleri Şamanizm’e dayandırılabilir. Ay’ı şahit göstermek, Güneş’i kefil göstermek gibi sözler bugün hala kullanılan yemin sözcükleridir. Şamanların da Ay Dede ve Kün Anne şahit şeklinde yemin ve dualarının varlığı bilinmektedir.

Yolculuğa çıkan birinin arkasından su dökmek Eski Türk kayıtlarında ve İslamiyet öncesi geleneklerinde sıkça görünen motiflerden biridir. Bu geleneğin Şaman geleneği olduğu savunulmakla beraber amacının Umay Anaya bir adak olduğu ve Umay Ana’nın bu yolcuyu gideceği yere kadar koruyup kolladığı düşüncesi hakimdir.

Su Şaman kültüründe sıkça kullanılan bir metafordur. Suyun temizleyici, söndürücü ve iyileştirici etkisinin olduğuna inanılmaktadır. Şamanlar bir hastaya hazırladıkları ritüellerde sıkça danslar, sözler ve bunun yanında bitkilerden hazırladıkları sıvıları içirmektedirler. Bu sırada ise “okunmuş su” adı altında su içirmektedir. Aynı zamanda ölen bir kişinin gömülmesinin ardından ruhunun geri dönerek köye veya köyden birine musallat olmasını engellemek amacıyla Şamanların yaşanan topluluğun arkasından tüm yola su dökerek geri geldiğini ve ayak izlerini temizlediği görüşü suyun bir başka kullanımını göstermektedir.

Sonuç

Şamanizm, dünya tarihi içerisinde bilinen en eski inanış biçimlerinden biridir. Şamanlık aydınlık ile karanlık arasında ki ruhların hakimiyetine dayanan bir anlayıştır ve şamaların dünya- ruh- doğa arasında bağlantı kurduğu-

²⁴ Abdullah Parlıyan. *Sünen-i Tirmizî tercemesi. CI Konya: Konya Kitapçılık (2007).*

²⁵ İbnü'l-Esir, *Câmi’u'l-usûl*, VII, nr. 5663. Aktaran: Veli Atmaca. *Hadislerde Geçen Şifalı Yöntemler ve İlaç Adları. Hadis Tetkikleri Dergisi* 9.1 (2011).

na inanılır. Şamanlar ak ve kara olarak ikiye ayrılır. Şaman olmak için ise belirli nişanelere sahip olmak gerekmektedir. Bugün hala bir din olup olmadığı tartışma konusudur. Bu tartışmaların odak noktasında ise “sihir” “büyü” ve “ritüeller” vardır. Bu noktada Şamanizm’i bir din olarak kabul edenlerin kabul noktası ile bir felsefi inanış sistemi olarak görenlerin reddedişinde çıkış noktaları aynıdır. Diğer bir noktada ise Şamanizm’in bilinen belli bir yazılı kaynağının olmaması ve inanan toplulukların yok denecek sayıda azalması, inananların başka dinlere mensup olmaya başlamaları kökenlerinin bilinmemesine ve güçlü bir savunu yapılmasına engel olmaktadır.

Tarih boyunca Türk coğrafyasında birçok din doğmuş ve yok olmuştur. Bu dinler Türk toplumu için hiçbir zaman tam olarak yok olmayıp daima belli kalıntıları yaşattıkları ve toplumunun gelişmesine katkı sağlayan en önemli araçlardır. Şamanizm de bu coğrafya da doğduğuna inanılan ve Türklerin uzun bir zaman “Kök Tanrı/ Gök Tanrı” inanışı ile birlikte anılan bir inanış sistemidir. Özellikle her döneminde kültürüne çok fazla önem veren Türk topluluklarında kültür ve din her zaman birbiri ile iç içe olan iki mesele halindedir. Bu durum ise hiçbir dinin tamamen yok olmaması ve hiçbir kültürün bir önceki dinden etkilenmemesini imkânsız hale getirmiştir. Her dini sistem kültüre bir katkıda bulunmuş ve kültürel bir zenginlik sağlamıştır. Sonucunda ise Türk kültürünün bu denli zengin olmasında önemli bir etken olarak sayılabilecek durumların başında gelmektedir.

Şamanizm özellikle İslamiyet’e geçiş ile birlikte Türklerde eski bir dini inanış sistemi olarak kalmıştır. Gök Tanrı inancı eski dinleri olarak kabul edilirken Şamanizm ise Gök Tanrı inancının yanında bir felsefi düşünüş olarak kabul edilmektedir. Bu durum Şamanizm’in Türk coğrafyasına oldukça fazla kültürel katkı sağlamasına neden olmaktadır. Birçok ritüel eski veya yeni din inanışından farksız felsefi bir görünüş olarak benimsendiği için değişmeden süregelen dayanağından belirsiz topluma işlenmiştir. Şamanizm’in şu an Anadolu’da inan kişi sayısı yok denecek kadar az olsa bile ritüellerinin bir kısmı hala sıkça kullanılmaktadır. Bu kullanılan ritüellere ise İslam dini ile iç içe geçirilerek devam edilmektedir. Yapılan bu ritüellerin birçoğunun Şamanizm’den köklendiği bilgisi bilinmemekle beraber İslam dini içerisinde olduğu sanılarak yapılmaktadır. Belli mani ve anlatılarla Şamanizm ve İslam dini toplum tarafından farkında olunmadan bütünleştirilmiştir. Suyu üç yudumda içmek İslam dininde sünnet olarak kabul edilip kutsal anılır. Evlenen kadına takılan kırmızı kurdelenin de üç kere belinin etrafında dördürülmesinin kutsal görülmetedir. Şamanların ak ve kara olarak ikiye ayrılması, kara şamanların kötü ruhlar ile bağlantı kuruyor olması ve karanlığın kötü, yeraltındaki ruhların hakimiyetine dayanması karanlığın ve siyahın günümüzde hala kötü anlamda anılmasıyla ilişkilendirilebilir. Örneğin kara kedi gören kişinin belirli ritüeller yapması gerektiği -saçını çekmek gibi- yap-

maması halinde gününün kötü geçeceğine inanılır. Gece tırnak kesmek, yere sıcak bir şey dökmek veya gece denize girmek olumsuz görülmektedir. İslam dininde cin ateşten yaratılmış, gözle görülmeyen ruhani bir varlıktır. Gece cinlerin etrafta dolaştığı bu nedenle gece yani karanlıkta dışarda olmamanın daha olumlu olduğu düşünülür ve yere dökülen sıcak şeylerin onları rahatsız ederek döken kişiye musallat olduğuna inanılır. Bu durum hem dinsel hem de kültürel anlamda bir iç içe geçmenin sonucu olarak görülmektedir.

Şamanizm geleneğinde renkler, sayılar, ürünler, ritüeller ve sözler temel öneme sahiptir. Her biri kendi içinde ayrılarak farklı sembolik durumları temsil etmektedir. Bakıldığında her bir din bu şekilde sembolleştirmeler kullanmış ve kendi içlerinde farklı argümanları kutsallaştırmıştır. Bugün en fazla inanılan dinleri savunan toplulukların ordu bayraklarının renkleri ve kökenleri de dini motifler ile süslenmektedir. İslam dini sancağı yeşil ve hilal kullanırken Hristiyanlığın kırmızı ve Hac kullanmaları bu noktaya bağlanabilmektedir. Sadece renkler değil aynı zamanda sayılarla da kutsallık kazanılan durumların varlığı görülebilmektedir. İslamiyet'te kutsal kabul edilen Kâbe etrafında 7 kere dönmek veya Hristiyanlıkta Kutsal Üçleme olarak bilinen ritüeller bu noktaya örnek verilmektedir. Bugün ise Türk geleneklerinde ve örflerinde kullanılan veya kültürel olarak bilinen birçok motif yine din ile bağlantılıdır. Bu bağlantılar sayesinde ise Şamanizm bugün bile inanılmıyorsa veya az dahi olsa varlığını sürdürmektedir.

Kaynakça

- Abdullah Parlıyan. *Sünen-i Tirmizî tercemesi. CI Konya: Konya Kitapçılık* (2007).
- Abdülkadir İnan. *Eski Türk dini tarihi*. Vol. 9. Kültür Bakanlığı. (1976).
- Ahmet Yaşar Ocak, *Bir Kültür Kaynağı Olarak Menâkıbnâmeler*. Türk Tarih Kurumu Yayınları. (1997).
- Ali Faik Demir ve Nebahat Akgün Çomak. *Şaman ve Türk Dünyası*. Vol. 331. Bağlam. (2009).
- Baykan Sezer, *Toplum Farklılaşmaları ve Din Olayı*. İÜEF Yayınları. (1981).
- Behiye Asude ÖZCAN. *Slav Kültüründe Bazı İnanış ve Törenlerde Kırmızı Renk*. Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi 8.4. (2021).
- Ebru Birkan Akhan. *Hotamış'ta Kurşun Dökme Ritüeli*. Motif Akademi Halkbilimi Dergisi 11.24. (2018).
- Ekrem Sarıkçıoğlu, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*. Fakülte Kitabevi. (2008).
- Fuzuli Bayat, *Ana hatlarıyla Türk şamanlığı*. Vol. 307. Ötüken Neşriyat AŞ. (2006).
- İbnü'l-Esîr, *Câmi'ü'l-usûl*, VII, nr. 5663.
- İlhan Başgöz. *Dream Motif in Turkish Folk Stories and Shamanistic Initiation*. *Asian Folklore Studies* 26.1. (1967).
- M. Cumhuri İZGİ. "Şamanizm ve şamanlara genel bakış." *Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi* 2.1. (2012).

Mehmet Ali Kaya. *Keltlerin Anadolu'ya Göçü: Göç Nedenleri, Yolları ve İlk On Yıl. Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı* 10.13. (2012).

Mehmet Mandaloğlu, *Türk Kültür Çevresinde Şamanizm ve Şamanlık Meselesi*. TSA Sayı 3, (2015).

Michel Perrin ve Bülent Arıbaş. *Şamanizm*. İletişim Yayınları. (2003).

Mihaly Hoppal ve Gürbüz ERGİNER. "Sibirya Şamanizminde Doğa Tapınımı." *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 41.1-2. (2001).

Mircea Eliade, *Şamanizm*,(Çev. İsmet Birkan). İmge Kitabevi. (1999).

Mualla Türköne, *Eski Türk toplumunun cinsiyet kültürü*. Vol. 6. Ark, 1995.

Sıddık Ünal ve Hakan Öztürk), *İslamiyet'ten Önce Türker'de Eğitim ve Öğretim*, İlahiyat Fakültesi Dergisi 13:2, 89–109. (2008).

Veli Atmaca. *Hadislerde Geçen Şifalı Yöntemler ve İlaç Adları*. *Hadis Tetkikleri Dergisi* 9.1 (2011).

Ziya Gökalp, *Türk Medeniyeti Tarihi*, Haz. İsmail Aka-Kazım Yaşar Koprıman, İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları. (1976).

Ziya Gökalp. *Türk Medeniyeti Tarihi*. Bilgeoğuz Yayınları. (2020).